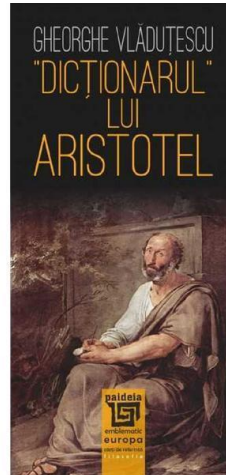

OPINII DESPRE CĂRȚI

În obiectiv: Gheorghe Vlăduțescu, „*Dicționarul*”
lui Aristotel, București, Editura Paideia, 2021

GHEORGHE VLĂDUȚESCU, „*DICȚIONARUL*” LUI ARISTOTEL

Savu Totu
Universitatea din București

De ce cartea Δ a *Metafizicii* este mai mult decât un dicționar de termeni filosofici?! Dacă în această carte găsim majoritatea termenilor tehnici ai „vocabularului” aristotelic, de ce lipsesc, oare, unii dintre cei mai importanți termeni ai filosofiei lui? Ce ar însemna „metafizica” în perspectiva „accepțiunilor multiple” ale termenilor filosofici?!...

Profesorul Vlăduțescu propune, printr-o lectură filosofică originală a „dicționarului” lui Aristotel, o „lectură inversă”, o reconstituire a terminologiei filosofice grecești într-o „perspectivă inversă”. Aflăm cum se face acest lucru din modul în care sunt puse în discuție cele trei mari probleme ale interpretării (statutul „dicționarului” în *Metafizica*, ordinea enumerării termenilor din „dicționar” și crearea limbajului filosofiei grecești) din chiar „Cuvântul înainte”, prin care se realizează un ghidaj binevenit pentru parcurgerea lucrării, evitându-se astfel „rarefierea” scopului acesteia în explicațiile strict tehnice ale celor treizeci de termeni care compun cartea Δ a *Metafizicii*. De altfel, comentariile autorului care însoțesc explicația fiecărui termen, cum voi exemplifica mai târziu, trebuie „citite” prin „filtrul” strategiei sale metodologice: descifrarea cu rigoare a „chipului” filosofiei grecești

Rev. filos., **LXVIII**, 4, p. 531–536, București, 2021

ca „ontologie și metafizică” în/prin (doar) istoria ei (problemă despre care autorul a scris o serie de cărți dedicate acestui mod de reconstrucție istorică a sistemului metafizicii).

Chiar dacă „dicționarul” face parte din lucrările exoterice, destinate publicului larg, aflăm aici de ce nu este fără de folos raportarea lor la scrierile filosofice esoterice, dedicate doar celor care erau inițiați în filosofie (simpla sa prezență printre scrierile care compun *Metafizica* nu este deloc întâmplătoare, cum se va vedea). Dacă *Metafizica* este o colecție de cărți care va reflecta nu doar istoric parcursul gândirii filosofice a Stagiritului, ci și sistematic, atunci acest „dicționar” nu ar fi putut lipsi din lucrarea editată de către Andronikos din Rhodos. Dacă așa stau lucrurile, a doua problemă discutată, indisolubil legată de cea de-a treia (care pare a le „depăși” prin asimilare pe celelalte), indică o posibilă refacere a gândirii filosofice centrate pe reconstrucția semnificațiilor *metafizice* ale termenilor confirmați prin chiar reconfigurarea „diseminării” rezultateelor cercetării filosofice aristotelice întreprinse sub acest unghi al interpretării. La limită, de la Thoma la comentatorii moderni, precum Ross, Carlini, Reale, invocați de autor, problema „ordinii enumerării” trimite clar la „modelul” *ousiologic* al metafizicii aristotelice și, deci, și la problema originii limbajului filosofiei. Dacă „problema internă [a metafizicii] ce este ființa revine la ce este substanța (*Metph.*, Z 1, 1028b3)”, atunci problema numirii „acelui ceva” care este *arkhé* nu este doar o problemă definită de Aristotel, ci problema filosofică a numirii/cunoașterii „ființei”/„ceea-ce-este ca fiind”/ *to on he on* (într-una dintre „definirile” ei aristotelice) și deci, implicit, o problemă a *logos*-lui filosofic, fără de care nu ar fi fost posibilă vindecarea de „bâlbâială” a „filosofilor naturii”. Nu putem spune că „dicționarul” este dovada că trebuie redat simplu/clar ceea ce presocraticii formulau complex/obscur?!... În aceeași „cheie”, poate, celebra spusă a lui Platon, „Cele frumoase sunt grele!”, ar suna cam așa în limbajul aristotelic: „Frumoasă este gândirea, dar cât de greu este să gândești!”... Dar pentru Platon „gândirea frumoasă”, *filosofia*, nu este reductibilă la „claritatea” logică, atât timp cât știm deja că limbajul metaforic/mitic, folosit din plin de maestrul lui Aristotel, va fi mereu în concurență cu cel exemplificativ/explicativ aristotelic. Aporeticitatea platonice este afină unei indecidabilități terminologice logico-filosofice considerate *originară*, pe când cea aristotelică exprimă doar limitele decidabilului, „claritatea” logico-lingvistică fiindu-i simplă expresie. Cumva, pare a spune autorul, „miracolul grec” se poate lumina printr-o interpretare anumită a rosturilor „dicționarului” lui Aristotel. Astfel, distincția metodologică dintre „semantică” și „sintactică”, folosită pentru a clarifica resorturile limbajului filosofiei grecești, care o presupune necesară pe cea dintre „ontologie” și „metafizică” (termeni tehnici folosiți cu sensuri diferite în epoci diferite, posterioare filosofiei clasice grecești, dar a căror semnificație, aici, este precipitatul unei anumite înțelegeri a metafizicii aristotelice reflectate în limbajul filosofiei grecești), ar conduce sigur la *reconstrucția istorică a sistemului metafizicii*, așa cum va fi fost realizată chiar de către Aristotel însuși în cartea A a *Metafizicii*. „În *lectură inversă* (s.m.), dinspre B, A este centrată în aporia de întemeiere

epistemologică. În urmare, cele două cărți, indiferent de poziție, care este prima, care este a doua, se presupun reciproc: B «strânge» toate exercițiile «istorice», prin cea dintâi aporie, în același orizont de cuprindere, iar A, printr-o inducție de un fel mai aparte, în ordinea expunerii, pregătește fondul de a percepție pentru aporetică. Urmând a fi «examinată în problemele ei de principiu», «știința căutată», careia în ultimul capitol al cărții A i se spune numele, «filosofia primă», A procura argumente prin resemnificarea faptelor *istorice* (s. m.) pentru instituirea ca *sistem* (s. m.) (*Metaph.*, B 1, 995a24)” (p. 161). Un fel asemănător de „lectură inversă” fusese deja practicat de către Platon, însă într-o altă „cheie” hermeneutică (prin „personajele” care „vorbesc” în termenii filosofiei lui).

Este evident, așadar, că o astfel de strategie metodologică ne plasează într-un orizont filosofic nutrit de sugestia lui Platon, care prevenea asupra *originarității* semnificației filosofice a termenului *onoma*; „jocul” dintre *on* și *onoma* sugerează nevoia resemnificării limitelor logico-lingvistice ale limbajului comun, dar acesta va fi „jucat” de către Aristotel după alte reguli ale cercetării istoriei „ființei”. „Jocurile etimologice” platonice nu ne-ar duce, oare, la considerarea filosofiei ca „joc” al gândirii, se întreabă profesorul Vlăduțescu. „Poate doar un joc, dar nu este filosofia un superb joc al minții?”... Această întrebare formulată puțin înainte de exprimarea convingerii că „Platon «deconstruia» coborând la treapta zero a semnificației! Și Aristotel «cobora», dar pentru a desluși «accepțiile multiple» și prin ele combinatoria de ale cărei reguli depinde stilul, cel ce, la urma urmelor, poate, este mai mult decât omul: este creatorul” („Cuvânt înainte”, p. 13), cred, dă seama de atitudinea pe care orice „cititor” ar trebui să o aibă cel puțin atunci când este vorba despre filosofia greacă!

Întrucât atât Platon, cât și Aristotel, lucru sigur, erau „niște scufundători din Delos”, complementaritatea „coborârilor/scufundărilor” celor doi devine evidentă. Fără „treapta zero” platonice, așadar, „accepțiile multiple” aristotelice nu pot fi înțelese în adevăratul lor sens, care presupune configurarea *logos*-ului ca „logică” a gândirii *filosofice*. De altfel, „logica” aristotelică este *instrumentul* fără de care filosofarea nu este posibilă; același lucru este exprimat de către Platon în altă „cheie” a interpretării filosofice, așa cum spuneam. „Stilurile” de filosofare, pare a spune profesorul Vlăduțescu, nu doar particularizează, așadar, doar omul, ci și ceea ce se numește acel „acasă” al minții, „raționalitatea” noastră. Dubla origine filosofică a *logos*-ului, în accepțiune platonice, respectiv, aristotelice, ar trimite deci atât la condiția fragilă a omului „sublunar”, cum va fi fost asumată de Aristotel, cât și la speranța lui Platon în destinul „celest” al omului, care nu s-a născut în această lume pentru a muri înainte de a ști pentru ce trăiește!...

Înainte de-a exemplifica, cum spuneam, printr-un scurt comentariu al *începutului* „dicționarului”, modul în care primul termen, *arkhé*, oglindește arhitectonica limbajului filosofiei grecești în lectura autorului, voi reda miza lucrării prin punerea în oglindă a „Cuvântului de încheiere” cu deschiderea „Cuvântului înainte”, pentru a reda imaginea de ansamblu a ceea ce se dorește „*Dicționarul*” lui Aristotel.

De altfel, în *Addenda* avem reconstituită semnificația „dicționarului” înțeles nu ca unul doar de termeni, ci și de *idei* filosofice, un *organon* care permite înțelegerea *constituirii* limbajului filosofiei prin cartea A a *Metafizicii* lui Aristotel ca „prima reconstrucție istorică a sistemului metafizicii” reflectată de cartea B, adică de „programul” *metafizicii* aristotelice. Am putea spune că, în *Addenda*, filosofia aristotelică „vorbește” propria-i limbă, dar pe care o „auzim” în limba noastră!

În „Cuvântul înainte” oglindit, așadar, de „Cuvântul de încheiere”, autorul consideră că așa cum „logica” aristotelică este statornică ca limbaj al gândirii naturale, la fel ar sta lucrurile și în cazul „conceptului” aristotelic al limbajului filosofiei, fapt ilustrat de comentariile grecești și, în consecință, aici este exprimată convingerea că Aristotel este „astral” și în „consacrarea limbajului filosofiei”, așa cum nimeni nu poate nega că acesta a fost așa „în logică și în metafizică” (p. 227). Trebuie spus că această convingere este clar fundamentată pe afirmațiile antice documentate, în primul rând, prin scrierile lui Theophrast, apoi ale unora ca Straton din Lampaskos, Dikairchos, Aristoxenos, Lycon, Ariston, Critolaos. De asemenea, știm că „ultimul aristotelician cu personalitate (p. 230), Alexandros din Aphrodisia, a continuat să dezvolte limbajul aristotelic prin tratatele *Despre suflet*, *Despre destin*, *Despre intelect* și *Aporiile fizice* și, mai ales, prin comentariile la *Metafizica*, *Analiticile prime*, *Topicele*, *Respingerile sofistice* și deschidea, astfel, seria comentatorilor greci: Porphyrios, Dexippos, Ammonios, Themistius, Siryanos, Asclepios, Simplicius, Ioannis Philoponos, Eustratius, Davidis, Stephanos, Heliodoros, Michaelos din Ephes, Sophonos... Pe de altă parte, „în durată lungă”, magnitudinea dezvoltării limbajului aristotelic este dată de „naturalizarea” (p. 233) de către Boethius („traducerea” în latină de către Cicero fiind primul pas), trecută în *Aristoteles latinus*, dar și de izbucnirea a ceea ce s-a numit „ceartă a universalilor” din lumea medievală creștină și, apoi, de „resemnificarea prin asimilare” (p. 236) realizată de Thoma, putându-se vorbi, în concepția lui Gilson, chiar despre un „Aristotel thomist”.

Anvergura „Dicționarului” lui Aristotel depășește cu mult, așadar, „litera” unui „termen de dicționar”; lectura profesorului Vlăduțescu fiind, iată, prin aceste dovezi „istorice”, nu doar una convingătoare, ci, mai ales, una care așază în „locul natural” limbajul aristotelic: „lumea” filosofiei ca „ontologie și metafizică”. O îmbinare subtilă între cercetarea savantă și speculația filosofică bine strunită, această lucrare are, mai ales, rolul de-a identifica în „istoria” filosofiei „nodurile” gândirii metafizice grecești și, prin urmare, de a oferi cititorului o dezlegare „sistematică” a lor printr-o „lectură inversă”, așa cum procedau Platon și Aristotel.

Deloc întâmplător, în orice enumerare posibilă, primul termen al „dicționarului” nu putea să nu fie *arkhé*/început/principiu. Și aceasta pentru că, istoric, așa și stau lucrurile! Aristotel nu făcea altceva decât să clarifice/coerentizeze noul limbaj care exprima un nou mod de gândire a „începutului” lumii: „nod”-ul *prim*. Dacă Thales este, istoric, *primul* care *semnifică* „începutul tuturor lucrurilor” prin „apă” în *limbajul filosofiei*, Anaximandros este, în ordinea sistemului, *primul* care îi stabilește „sintaxa”. „Semantic” și „sintactic”! Așadar, „limbajul filosofiei”... nu se putea „naște” altfel!

Nu întâmplător deci *fizica* este „filosofia secundă”, iar *metafizica* este „filosofia primă”! Nu întâmplător „filosofii naturii” căutau o explicație a „începutului” lumii prin ceva „de natura materiei”. De altfel, „materia” și „forma”, indiferent de semnificațiile primite într-o „metafizică” sau alta, nu pot să nu fie „termenii extremi” ai „vocabularului” filosofic și, cumva, „limitele” naturale ale gândirii raționale. Poate tocmai de aceea „materia” și „forma” lipsesc ca termeni logico-lingvistici din cartea Δ a *Metafizicii*, dar nu și din „terminologia” lui Aristotel. „Exceptând *falsul*, nu este tratat niciun alt termen al noeticii, nici al științelor poetice sau practice, cel puțin, aparte. Altfel, [materia și forma] sunt mai peste tot (...)” (p. 6). Totul se va „juca” deci pe cartea *adevărului*! Adică, pe *prezența* acestora ca termeni „structuranți” ai „terminologiei”/limbajului filosofiei.

Privitor la tema „princiipiului” (și) ca termen al „*Dicționarului*” lui Aristotel, adică al *metafizicii* lui reconstruite istoric (în sensul dat de autor în *Addenda*, cumva o „ogîndire” a „dicționarului” în logica raportului „parte-întreg”), vom observa că explicațiile tehnice sunt sublimări ale întregii gândiri filosofice aristotelice. Trimiterile la alte cărți aristotelice, altele decât ale *Metafizicii* (mai ales la *Fizica*), la comentatorii antichi (Simplicius), dar și medievali (Thoma) și moderni (Reale), denotă, așa cum spuneam, o abordare „istorico-sistematică”, adică deopotrivă diacronică și sincronică, a terminologiei aristotelice. Această *philoptie* fundamentată pe distincțiile metodologice amintite („semantică/sintactică” și „ontologie/metafizică”) este „cauza finală” a „lecturii inverse”, așa cum o înțelege și o practică profesorul Vlăduțescu. În fond, putem intui deja că fiecare „explicație” a oricărui termen al „dicționarului” este o sublimare a „terminologiei” reflectate de ceea ce autorul numește „consacrarea limbajului filosofiei” de către Aristotel (p. 227).

Paginile dedicate primului „termen” al *metafizicii* aristotelice adună lalolaltă toate încercările presocraticilor de a înțelege cum, în limbaj aristotelic, „ființa ca ființă”/to on he on dă seamă de lumea fizică (Platon are aici un rol aparte pentru înțelegerea corectă a problemei, și fără raportarea la „jocul” Unului și Multiplului nu vom putea înțelege pe deplin „jocul” aristotelician al „ființei” și „existenței”). Problema centrală a metafizicii ca problemă a dezlegării „nodului” rezultat prin împletirea celor doi „termeni” care „se opun” înțelegerii comune (unde „gândirea paradoxală” proprie „ontologiei” are un rol determinant pentru „participarea” lor la „gândirea aporetică” proprie „metafizicii”) este problema *medierii/participării*, așa cum a „deconstruit-o” Platon, și pe care Aristotel o va fi reformulat în termenii „logicii” naturale a „acepțiilor multiple”. Nu întâmplător, așadar, în limitele explicării termenilor „dicționarului” lui Aristotel prin „lectura inversă”, ultima afirmație a autorului este: „Într-un fel, în altul, în cât mai multe, toate instituirile în termenul întrebării metafizice, anume «ce este substanța» (cum o gândim în identitate și deosebire, totdeauna cu ființa), câte aveau a fi, erau în aporetica *participării*. Mereu altfel, dar în logica sa, metafizica presupunând ființa, existența și *întrebarea*: cum le gândim ca una, după ce le-am separat tocmai pentru a le uni?” (p. 226). În fond, „dicționarul” lui Aristotel dezvăluie deci „traseul” pe care filosoful grec

l-a marcat ca fiind un „drum al gândirii”. De altfel, *Addenda* este și un „comentariu” (în sens antic) al întregului „dicționar” aristotelic, făcând redundantă orice altă interpretare (firește, nu ca „început” al unei alte gândiri filosofice originale, la care lucrarea îndeamnă, de fapt).

„În prelungirea presupuzițiilor predecesorilor, de la Anaximandros la Platon, Aristotel venea cu o ipoteză, în parte, ca oricare, doar la «prima scufundare» o construcție artificială (fiind ajutătoare); la cea de-a doua însă, de tot posibilă în adevăr, numai că în felul de a fi, particular, al acestuia, în filosofie, lăsând loc, adică, și pentru altele, mai mult sau mai puțin adevărate, dar nu, fie și în parte, false. Ca în reprezentarea lui Socrate, monismul și pluralismul, mobilismul și immobilismul” (p. 19). Acest citat întărește convingerea noastră că filosofia trebuie privită și ca (un) „joc”, fără încrâncenare dogmatică. Dacă înțelegem că orice filosofie este „de tot posibilă în adevăr” doar în condiția asumării unui *limbaj filosofic* prin care se „creează” o (altă) lume, putem afirma că „*Dicționarul*” lui *Aristotel* este un asemenea „joc”. „Poate doar un joc, dar nu este filosofia un superb joc al minții?”...